

ПІСНЯ
ПРО
Дорошенка й Сагайдачного.
Написав В. Грінченко.

У збірці „Малороссійскія п'єсни, изданныя М. Максимовичемъ“, надруковано вперше, ще р. 1827, оцю пісню:

1. Ой на горі та женці жнуть,
 А по-під горою,
 По-під зеленою
 Козаки йдуть.
5. А попереду Дорошенко
 Веде свое військо,
 Веде Запорізьке
 Хорошенько.
9. Посередині пан хоружий —
 Під ним кониченько,
 Під ним вороненський
 Сильне дужий.
13. А позаду Сагайдачний,
 Що проміняв жінку
 На тютюн да люльку
 Необачний.
17. Ой верни ся, Сагайдачний!
 Возьми свою жінку,
 Оддай мою люльку,
 Необачний!

21. „Мені з жінкою не возить ся,
 А тютюн да люлька
 Козаку в дорозі
 Знадобить ся.

25. „Гей! хто в лісі? озови ся!
 Да викрешем огню,
 Да потягнем люльки —
 Не жури ся!...“¹⁾

Два прізвища маемо в цій пісні, і вони зараз же й нагадують нам дві історичні постаті.

Одна — гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, друга — теж гетьман Петро Дорошенко.

Обидві постаті дуже помітні й виразні на фоні нашого минулого життя. Обидва — люде з видатним широкоглядним розумом, добре освічені, воєнні таланти і не менше талановиті дипломати, незломні характери з могучою енергією, свідомі й щирі оборонці прав рідного краю. Одному, Конашевичеви, пощастило досягти дечого для України, і він умер, окрім славою зроблених діл, шануваний і серед своїх, і серед чужих; другий, Дорошенко, програв свою справу, справу незалежної України, і зійшов з історичної арени під докори знеможеного довгою боротьбою краю перед байдужості до того діла, якому служив усе життя нещасливий гетьман, і на засланні, невільником на далекій холодній чужині, прожив до смерті.

Але річ в тому, що Сагайдачний умер 1622 року, а Дорошенко — аж 1698, через 76 років після смерті Сагайдачного і проживши всього 71 рік, то б то: його ще не було на світі тоді, як умірав Сагайдачний.

Вони не могли іти вкупі в одному козацькому поході, і через те пісня вимагала поясненів — кого саме треба в їй розуміти під прізвищами, що належали двом славетним гетьманам.

Що треба дати таке пояснення — побачив уже перший видавець пісні — Максимович. Ось що він про неї говорить:

¹⁾ „Малороссійскія п'єсни, изданныя М. Максимовичемъ“, М. 1827, стор. 18, № XIII.

„Въ сей пѣснѣ чрезвычайно хорошо выражень характеръ Запорожцевъ относительно женскаго пола. Подъ именемъ Сагайдачнаго должно разумѣть какого-нибудь изъ числа чиновниковъ куреня, а не того славнаго, неустршимаго гетмана Сагайдачнаго, который былъ и дѣйствовалъ лѣтъ за 60 до предпримчиваго Дорошенки, и въ память коего существуетъ еще и нынѣ въ Южной Россіи Сагайдачный шляхъ“¹⁾.

Свої думки Максимович не перемінив і потім. Пере друкуючи, в збірці 1834 року, пісню, він дає їй заголовок: „О Грицькѣ Сагайдачномъ“ і завважає: „Подъ именемъ хорунжаго, можетъ быть, разумѣется Григор. Карпов. Гамалъя. Забубннаго-же Сагайдачнаго не должно смѣшивать съ славнымъ гетманомъ Конашевичемъ“²⁾.

Проти ціх думок Максимовичевих виступив Срезневський. Передрукувавши, з виправками, текст пісні у першому випускові „Запорожской Старинѣ“³⁾, він у дальшому (III-му) випускові свого видання доводив, що пісня ця говорить сâме про гетмана Конашевича - Сагайдачного, а Дорошенко в їй — не Петро, а дід його Михайло.

Тоді Максимович, у своїй розвідці: „Ізслѣдованіе о гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ-Сагайдачномъ“, друкованій 1843 року⁴⁾, присвятів цій пісні і думкам про неї Срезневського окремий розділ: „О народной пѣснѣ Сагайдачнаго, относящейся не къ гетману Петру“.

На думку Максимовича, пісня ця „очевидно относится не къ гетману Петру. Самый складъ ея показываетъ, что она не изъ его временъ; а представленный въ ней гетманъ Дорошенко опредѣляетъ ея время и того удалого запорожца, про которого она сложена.... Не смотря на то, издатель „Запорожской Старинѣ“ эту пѣсню относитъ именно къ гетману Сагайдачному, а въ Дорошенкѣ видить не гетмана Петра, а дѣда его Михайла, бывшаго гетманомъ въ 1625 г. Предлагая эту пѣсню, Срезневскій говоритъ (З. С. Ч. III,

¹⁾ Малоросс. пѣсни, 1827, стор. 214.

²⁾ Українськія народныя пѣсни, изд. М. Максимовичемъ, ч. I, М. 1834, стор. 105.

³⁾ Запорожская Старина, ч. I, X. 1833, стор. 58.

⁴⁾ Москвитянинъ, № 10, стр. 347 — 370; передруковано в „Собрании сочиненій М. А. Максимовича“, том I, стр. 336 і далі.

стр. 106): „Отрывокъ изъ пѣсни о подвигахъ Сагайдачнаго можетъ отчасти показать мнѣніе козаковъ и отношеніе, въ какомъ онъ находился къ нимъ“.

„Какое-же мнѣніе козаковъ о Сагайдачномъ, и какое его отношеніе къ нимъ показываетъ эта пѣсня — полная, а не отрывокъ? Такое толкованіе этой пѣсни показываетъ, что Среzinевскій вообразилъ себѣ гетмана Сагайдачнаго самымъ отчаяннымъ запорожцемъ, на подобіе гетмана Карпа Полторакожуха, похороненнаго козаками въ горѣлочной бочкѣ.... Судя по тому, за что и какъ народная пѣсня славить „Наливайка — шановнаго пана“ и другихъ своихъ героевъ, менѣе значительныхъ, — можно утвердительно сказать, что она не такъ-бы изобразила и не тѣмъ-бы помянула величаваго гетмана, оплаканнаго плачемъ запорожскаго войска и всѣхъ православныхъ“.

Супроти думки Максимовичевої, що в пісні говорить ся про Грицька Сагайдачного, Среzinевський питав ся: „Можеть быть и правда; но доказательства? И почему-же о спутникѣ Дорошенка народъ, сколько мнѣ известно, не знаетъ ничего, какъ между тѣмъ гетманъ Сагайдачный упоминается и въ сказкахъ, хотя и жилъ прежде Дорошенка? Помни Дорошенка, народъ, конечно, помнилъ бы и его спутника, если сложилъ о немъ пѣсню“.

На це Максимович одказує¹⁾: „Въ то время, когда сложена была пѣсня объ удаломъ Дорошенковомъ спутникѣ, онъ, безъ сомнѣнія, извѣстенъ былъ въ народѣ. Но теперь народъ поминаетъ въ пѣснѣ его имя, самъ не зная, кому оно принадлежало; да и про Дорошенка онъ едва помнить и знаетъ только, что это былъ славный гетманъ; а почему онъ такъ славенъ и почему сильнѣе многихъ другихъ гетмановъ запечатлѣлся въ народной памяти, того не объясняютъ и наши историки. Если Среzinевскій не знаетъ о Грицкѣ Сагайдачномъ, Дорошенковомъ спутникѣ, и хочетъ доказательствъ, что пѣсня относится къ нему, то доказательства находятся въ самой пѣснѣ. На одно изъ нихъ я уже

1) Цікаво, що Максимович нічого не говорить Среzinевському про його слова, ніби Сагайдачний згадується у якихсь казкахъ.

указаль: не такъ-бы отозвалась она о знаменитомъ гетманѣ! Далѣе: въ пѣснѣ представлено, что впереди Дорошенко ведеть свое войско запорожское; по срединѣ панъ хорунжій; а за ними — Сагайдачный. Очевидно, что свое запорожское войско могъ вести только гетманъ или вождь запорожского войска, слѣдственно въ пѣснѣ представленъ гетманъ Пётръ Дорошенко, а не дѣдъ его.... Срезневскій ссылается на одну пѣсню, гдѣ порядокъ козацкаго войска представленъ: впереди реестровые, за ними хорунжіе, а позади куренные. Что жъ изъ этого? Грицко Сагайдачный вѣроятно и былъ куреннымъ атаманомъ въ то время.... Но у Срезневскаго выходитъ обратный порядокъ. Гетманъ, идущій передъ своимъ войскомъ, является въ званіи Бунчужнаго, которое, по мнѣнію Срезневскаго, могло принадлежать тогда Михаилу Дорошенку; а воображаемый гетманъ Сагайдачный является въ заднихъ рядахъ войска, въ ватагѣ сѣчевыхъ уdalьцовъ. Но если войсковой порядокъ объяснять уже изъ пѣсень, то въ нихъ гетманъ или военачальникъ представляется всегда впереди своего войска, какъ въ этой пѣснѣ представленъ гетманъ Пётръ Дорошенко".

Далі Максимович наводить приклади з народнїх пісень (що правда, — часом і з фальшованих), які безперечно доводять його думку, а потім каже: „Срезневскій говорить, что ничего не узналъ въ народѣ о Грицѣ Сагайдачномъ. Но обѣ немъ и справляться надо было въ письменныхъ памятникахъ, а не у современаго намъ народа, который ничего не помнить о лицахъ гораздо важнѣшихъ. Если же нужны историческія доказательства, что въ гетманство Дорошенка (дѣйствовавшаго съ 1665 по 1676 годъ) былъ Сагайдачный на Запорожїи и вѣроятно въ званіи куреннаго атамана, то я утвердительно повторю, что это именно былъ Григорій Сагайдачный, который въ 1687 году, будучи уже кошевымъ атаманомъ, предпринималъ восстаніе противъ новопоставленнаго гетмана Мазепы, взявъ сторону выбраннаго казаками въ Немировѣ Микулы или Могилы, и который получилъ царскую грамоту отъ 14 іюня 1688 г."¹⁾).

Таким робом виходило, що пара „Дорошенко — Сагайдачний“ трапила ся в нашій історії двічі і росплутати

¹⁾ Максимовичъ, Собрание сочиненій, I, 353 — 356.

справу з піснею ставало власне де-далі трудніше. Це й виявилось на пізніших дослідах.

Більшість дослідників, що спеціяльно або при нагоді говорили про пісню, пішла слідом за Максимовичем.

Бодянський, у своїй передмові до видання реестрів війська запорозького 1649 р., каже: „Другой сподвижникъ неустршимаго Дорошенка (Петра), навсегда связавшій свое имя съ нимъ въ народной памяти, быль казакъ Сагайдачный, замыкавшій въ одномъ походѣ отрядъ своего гетьмана:

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн да люльку,
Необачний (неосмотрительный)“!

Потім він показує дев'ять Сагайдачних, записаних до козачого реестру, та й каже: „Который изъ нихъ быль именно забубеннымъ сподвижникомъ неугомонного предводителя храбрыхъ казаковъ, шедшаго всегда въ челѣ ихъ:

Попереду Дорошенко
Веде свое військо,
Веде запорозьке
Хорошенько,

трудно навѣрное сказать, но позволительно, кажется, догадываться, что то быль именно одинъ изъ сихъ „реестровиковъ“¹⁾.

Максимович шукав пісенного героя ще серед козацької старшини; а Бодянський бачить його вже серед простого козацтва; до двох Сагайдачних додається ще дев'ять і справа через те не стає лекшою.

Видавці „Історическихъ пѣсень малорусского народа“ проф. В. Антонович та М. Драгоманов, проминули нашу пісню в тій частині видання, де говориться про часи гетьмана Сагайдачного, рахуючи її до часів гетьмана Петра До-

¹⁾ Реестра всего Войска Запорожского послѣ зборовскаго договора съ королемъпольскимъ Яномъ Казимиромъ, составленные 1649 г., октября 16 дня, и изданные по подлиннику О. М. Бодянскимъ, Москва, 1875. Предисловие, стр. XXIX — XXX.

рошенка¹⁾; а в своїй книжці: „Про українських козаків, татар та турків“ Драгоманов просто каже, що пісня ця — про Петра Дорошенка²⁾.

Але останніми часами проти ціх думок виступив відомий історик д. І. Каманін у своїй розвідці: „Очеркъ гетманства Петра Сагайдачного“³⁾. Він думає так, як і Срезневський, що пісня говорить про Михайла Дорошенка і про гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

„Соображенія Максимовича“, — каже д. Каманін, — „не согласованы съ действительными фактами; первое его соображение, что народъ иначе-бы отозвался въ пѣснѣ о гетманѣ, едва ли основательно; народъ, слагавшій пѣсню о своемъ гетманѣ, въ то же время четыре раза лишалъ его власти, былъ недоволенъ его политикой сближенія съ Польшей, не понимая причины и формы этого сближенія; поэтому неодобрительный эпитетъ въ пѣснѣ не можетъ быть удивительнымъ; но его нельзя даже считать неодобрительнымъ или обиднымъ, потому что онъ опредѣляетъ извѣстный несчастный случай съ гетманомъ, неосторожно наскочившимъ на вражескій лагерь, какъ увидимъ ниже. Второе соображеніе о мѣстѣ гетмана, хорунжихъ и куренныхъ атамановъ въ рядахъ войска во время похода козаковъ, правильное вообще, не приложимо къ Петру Сагайдачному по слѣдующей причинѣ. Пѣсня изображаетъ не вообще походъ козаковъ, а ихъ Хотинскій походъ 1621 года, въ частности. Походъ этотъ описанъ участвовавшимъ въ немъ краковскими каштеляномъ Яковомъ Собѣскимъ, близко знавшимъ Сагайдачного и принимавшимъ мѣры, по порученію польского правительства, къ успокоенію козачества, которое волновалось подъ Хотиномъ и грозило оставить лагерь. Изображая событія подъ Хотиномъ, Собѣскій говоритъ, что козаки пришли на театръ военныхъ дѣйствій сами безъ Са-

¹⁾ У передмові до другого тому „Істор. пѣсенъ“ вони кажуть: „не сохранилось и пѣсенъ о такомъ лицѣ, какъ гетманъ запорожской Петръ Сагайдачный“ (стор. II).

²⁾ „...Правобічний гетьман Дорошенко, той, що про його в пісні співається: „веде свое військо хорошенко“, піддавсь туркамъ“ і т. д. (53).

³⁾ Друкована в „Чтеніяхъ въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца“, кн. XV, вип. 1, 1901, стор. 3 — 32.

гайдачнаго, и Дорошенко (Михайлъ, избранный въ гетманы въ 1625 г.), начальствовавшій надъ козаками, тотчасъ же извѣстиль лично польскихъ вождей о своемъ прибытии съ войскомъ; гетманъ же Сагайдачный въ это время находился въ Варшавѣ и оттуда уже прибыль въ польскій лагерь; узнавъ о приходѣ своихъ козаковъ, онъ отправился къ нимъ, но потерялъ слѣдъ и наскочилъ на турецкій лагерь; турки погнались за нимъ, стрѣляли въ него и ранили въ руку; гетману угрожала опасность попасть живымъ въ руки враговъ...; Сагайдачный бросилъ коня и скрылся въ лѣсу; изнемогавшій отъ раны, опасавшійся каждую минуту быть отысканнымъ, онъ нѣсколько дней просидѣлъ въ лѣсу, пока, наконецъ, ему удалось выбраться оттуда и возвратиться въ свой лагерь. Козаки считали Сагайдачнаго погибшимъ и выбрали на его мѣсто Бородавку. Возвратившись, Сагайдачный былъ встрѣченъ козаками съ радостью; его снова признали гетманомъ.... Такимъ образомъ, пѣсня вѣрно передаетъ главнѣйшія обстоятельства похода: войско въ самомъ дѣлѣ тогда вель не Сагайдачный, а Мих. Дорошенко; Сагадачный же, отыскивая по слѣдамъ козацкій лагерь, дѣйствительно, находился позади войска¹⁾). До цього автор додає: „Правда, въ пѣснѣ поется, что и Сагайдачный присутствуетъ въ войскѣ и участвуетъ въ походѣ; но отъ пѣсни нельзя требовать точности“: вона могла попсувати ся і т. і.

Але трудно згодити ся з шановнимъ історикомъ, нїби пісня „вѣрно передаетъ главнѣйшія обстоятельства похода“.

Що було інтересного, значного для народніх мас у тому, що Сагайдачний зблукавсь у лісі, а потім таки натрапив на своїхъ? Такихъ випадків у ті часи трапляло ся бѣзліч, і не були вони нічим дивним. Народ зазначає в своїй поезії тільки такі історичні події, що чимсь за для його важні, а чим важний був такий випадок? Може особою самого популярного гетьмана, що стояв на чолі українського народу? Але ж життя Сагайдачного було дуже багате на видалтні, важні події, — через що ж народ не оспівав безмірно важніші речі в житті Сагайдачного, що мали вагу для життя самого народу, напр., взагалі його боротьбу з

¹⁾ Чтенія въ истор. о-вѣ Нестора лѣтописца, XV, в. I, 1901, стор. 29 -- 31.

мусульманським ворогом і зокрема те, що він зруйнував невільницький ринок — турецький город Кафу, де стільки лилося українських невільничих сліз і відкіля Сагайдачний вернув додому силу визволенихъ невільників¹⁾? Ці люди, росходючи ся по всьому простору вкраїнської землі, скрізь мусили розносити славу Сагайдачного і от-же — вона не озвала ся в пісні. Або єт, напр., його попередній подвиг — як він зруйнував р. 1605 турецький город Варну²⁾. Про цю подію навіть пісня складається³⁾ і все ж у їй ні однім словом не згадано того, хто стояв тоді на чолі справи! Народ, маючи перед себе всю довгу адміністраційну, культурну і военну важну і осяяну славою діяльність Сагайдачного, ні одним словом віде його не згадав і вчепив ся б тільки за такий дрібний факт, що гетьман зблукався у лісі? Це неприродно.

Далі. Уже коли народови схотіло ся згадати піснею нещасливу блуканицу Сагайдачного в лісі, то він так би її й згадав, а то ж у пісні, опріche нічим не важної згадки про

¹⁾ Яку вагу надавали тоді цьому фактowi — видно з цього уривку з книги К. Саковича „Вѣрпѣ на жалосный погребъ Зацнаго Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного“ (1622):

За свбого гетманства взял в Турце Мѣсто Кафу:
Ажъ и сам Цесарь Турскій былъ в великомъ страху:
Бо му Чотырнадцать тисячъ тамъ люду збиль,
Катарги едины палиль, другіи потопилъ.
Много тогда з неволѣ Христіанъ свободиль:
За што го Богъ з Воинствомъ его Благословилъ.
Бо за найбольшую нехъ собѣ нагороду
Почитаетъ Рыцерь: кгды кого на Свободу
Вызволить: за што грѣховъ собѣ отпущене
Одержитъ: а по Смерти в Небѣ вѣмѣщене.

Дано було навіть малюнок того, як Сагайдачний „Кафу воевал“. (Див. копію з його й ціх віршів у збірці М. Максимовича: „Кievлянинъ, книга третья, на 1850 годъ“ (М., 1850), між сторінками 152—153).

²⁾ Як що тільки це справді його діло. Так думають Максимович, д. Каманін (Чтенія, 5—6) і проф. В. Антонович (Історич. дѣятели юго-западной Россіи, I, 4). Але є доводи проти того, що він тоді був гетьманом, — див. розвідку д. О. Чайковського: „Початки гетьманованія П. К. Сагайдачного“ в „Наук. збірнико, присв. проф. М. Грушевському“, 251.

³⁾ Див. „Истор. пѣсни малорусск. народа“ Антоновича й Драгоманова, I, 245, № 49.

ліс, нема вії однієї риси, що хоч трохи нагадувала б цю подію. Факт, який за Собеським подає д. Каманін, та-кий, що Сагайдачний одбився од війська, зблукав ся, на-скочив на турків, вони його поранили, він знемагає від рани, тікає, — подія трагична, а в пісні про це не згадується й словечком: її сміховинний герой не з турками має діло, а міняє жінку на тютюн та люльку! Де ж тут „върная передача главнѣйшихъ обстоятельствъ похода“? Хиба бути по-раненому і проміняти жінку це одно?

Далі. Д. Каманін подає справу з приходом війська козацького під Хотин так, що козаки прийшли туди сами, без Сагайдачного, що Михайло Дорошенко, „начальствовавшій надъ козаками, тотчасъ-же извѣстилъ лично польскихъ вождей о своемъ прибытии съ войскомъ; гетманъ-же Сагайдачный въ это время находился въ Варшавѣ“ і прибув уже згодом.

Ні, справа була не так.

Ось як оповідає про неї в своїх мемуарах той самий Яків Собеський, що з його звісток користувався й д. Каманін¹⁾. Польське військо стоїть під Хотином і не має „ні-яких звісток про військо запорозьких козаків“ (стор. 58). Ходкевич нетерпляче дожидає їх. Коли це приїздить Сагайдачний. „Конашевич“, — каже Собеський, — „вертав ся з Варшави, їадивши туди в посольстві до короля, і привіз своїм бажану відповідь і певну надію на те, що прибудуть козаки в табір до Ходкевича“. (58). „Однаке“, — додає мемуарист, — „нікчемніші з їх за приводом мерзеного Бородавки або — ліпше мовлючи — скинувши з себе всяку зверхність, ростеклись по Подолії та Молдавії та й почали грабувати“ (59). Пізніше довідуємося (61), що козацьке військо було в той час біля Сорок та Оргієва — плюндрувало там. Сагайдачний зараз же поїхав назустріч козакам, щоб привести їх (60). Тим часом прибув до польського табору Михайло Дорошенко послом од козаків, прибув без війська, але зо звісткою, що воно скоро прибуде (61). Ма-бути він розминувся з Сагайдачним, бо той забарився в до-

¹⁾ Див. „Мемуары, относящиеся къ исторіи Южной Руси. Переводъ К. Мельникъ (подъ редакцією В. Антоновича)“, вып. II (К., 1906), стор. 58—66.

розі: з їм трапила ся саме ота неприємна пригода в лісі (64), що про неї пише д. Каманін. Козаками ж тим часом командував Яків Бородавка. Нарешті Сагайдачний вибрався з лісу, поблизу Могилева переїхав Дністер і прибув до козацького табору; Бородавку скинуто¹⁾ і Сагайдачний сам привів запорозьке військо до польського табору під Хотин (66).

З усього цього виходить, що Михайло Дорошенко зовсім не командував козаками, бо в їх старшим був Бородавка. Та й не посылали б козаки Михайла Дорошенка послом, коли б він був хоч би й наказним гетьманом: старший над військом залишається з військом, командує їм, а не єде послом. Можна ще спитати ся: а хто ж вів козацьке військо до Сорок і Оргієва, з України? Коли стати на тому, що це був не Сагайдачний²⁾, то хто ж? Відомостей про це не маємо. Та все ж не впадає це на Мих. Дорошенка. Бо коли б він вів військо з самого початку з України, командував їм, то не було б козакам потреби вибирати Бородавку: у їх уже був би старший. Коли думати, що Мих. Дорошенко був на чолі козацького війська в поході з України до Оргієва й Сорок, то маємо нову суперечність: адже та неприємна подія з Сагайдачним у лісі, на яку кладе таку вагу д. Каманін, трапилась не тоді, а пізніше: після Оргієва й Сорок, на поході до Хотина, а ми вже знаємо, що цей похід козаки відбували спершу під командою Бородав-

¹⁾ З наказу Сагайдачного його забито в кайдани, а потім, обвинуваченого в багатьох злочинствах, покарано на горло під Хотином. (64). Підхоже до цього росказано справу і в інших авторів. Див. „Лѣтописецъ или описаніе краткое знатнѣйшихъ дѣйствій... у „Сборникъ лѣтописей, относящихся къ исторіи южной и западной Руси“ (Кievъ, 1888), стор. 5.—Грабянка, 26;—Величко, т. I, Приложенія, 6 та 13. У „Краткомъ описаніи Малороссії“ росказано в загальнішій формі, але теж без суперечности з Собеським (Див. „Лѣтопись Самовидца“, київське видання, 216).—Див. ще „Собрание сочинений“ Максимовича, I, 369.

²⁾ Цікаве однаке оце місце з мемуарів Я. Собеського. Сказавши, що приїхав до польського табору П. Сагайдачний, вернувшись з Варшави, автор дає його характеристику, і, між іншим, каже: „Воював ся він переможно з татарами на степах перекопських і в Криму і тенер захопив отари (стада) на широких пасовищах і одніяв у татар, що верталися, награбовану на Руси здобич“. (Мемуары, 59. Курсив—мій). Коли це — тенер? Тоді, як вертався з Варшави і їхав до Ходкевича?

чиною, а потім — Сагайдачного, що виїхав ім назустріч. Таким робом за ввесь козацький похід з України до Хотина ми не знаходимо ні одного такого випадку, коли б Михайло Дорошенко був на чолі війська, а Сагайдачний позад його¹⁾. А через те можно сказати, що коли в пісні говорить ся про Дорошенка й Сагайдачного, то це не можуть бути ні Михайло Дорошенко, ні Петро Конашевич Сагайдачний, це — якісь зовсім інші Дорошенко й Сагайдачний.

Д. Каманін бачить у пісні ще один відгук з життя гетьмана Сагайдачного, а саме — в бурлацько-гультайському вчинкови гумористичного козака — в тому, що він проміняв жінку на тютюн та люльку²⁾. Кажучи про те, що епітет „необачний“ дає пісня Сагайдачному через те, що він необачно наскочив на турків, він говорить далі: „Эпитетъ этотъ могъ имѣть и другое основаніе: современники говорять о большой страсти гетмана къ любовнымъ похожденіямъ“. Справді, і Яків Собеський згадує про це, але яку wagу це має для нашої пісні? Адже в пісні маємо не кавалера, охочого до „любовныхъ похожденій“, а гультая-бурлачу, що зовсім не хоче мати діла з жінками, що й ту, яку мав, проміняв на тютюн та люльку, бо йому „з жінкою не возить ся“.

„Пісня правильно также указываетъ“, каже далі д. Каманін, — „на предпочтение гетманомъ жизни боевой передъ жизнью семейной, если слову „проминявъ“ дать значеніе „предпочелъ“; мы, дѣйствительно, видѣли, что Сагайдачный все свое гетманство провелъ въ войнахъ и походахъ, а въ семье бывалъ лишь рѣдкимъ гостемъ“.

Але так виясняти слово „проміняв“ нема змоги, бо в пісні змальовано справді міну, про це говорить ся зовсім виразно і не двозначно: „промінявши жінку на тютюн та люльку“, Сагайдачний поїхав, а той, роздумавши ся, почав гукати йому вслід:

¹⁾ Такого випадку не знаємо і в інші часи життя Сагайдачного, та про це не кажу, бо д. Каманін прикладає пісню тільки до Хотинського походу.

²⁾ Див. „Чтенія“, 31.

„Ой верни ся, Сагайдачний!
Возьми свою жінку
Оддай мою люльку!..“

Це вже не „предпочелъ“, коли хазяїн люльки хоче розміняти ся назад...

З біографії Сагайдачного нам невідомо нічого, що хоч трохи, хоч здалека нагадувало б такий факт. Д. Каманін однак спітуетесь найти таке. Він каже: „Отношения между супружами остаютсятайной, и въ нихъ не могутъ не показаться странными два обстоятельства“. Перше таке: „Самуиль Величко, пользуясь старыми козацкими лѣтописями, говоритъ, что гетманъ передъ смертью „распорядилъ имъніе свое на церкви, на шпиталѣ, на школы и монастыри, кроме жены своей“ (т. I, прилож., стр. 50)“. Цим д. Каманін хоче сказати, що мабуть між Сагайдачними, чоловіком і жінкою, була якась неприхильність, ворожість і виявилася вона тим, що Сагайдачний, уміраючи, нічого не відкazав жінці. Але це просто непорозуміння.

Відома річ, що Сагайдачний одкаzав свій маestok на громадські справи і за те був славлений од сучасників¹⁾, але це зовсім не значить, що він не зоставив нічого своїй жінці. Ми знаємо з певного документа, що Сагайдачний, умі-

¹⁾ Маestность свою роздалъ, едину на Шпиталъ,
Другую зась на Церквы, Школы, Монастыръ.
Итакъ все спорядивши, живота доконалъ,
При Церкви Братской честно въ Киевѣ похованъ.
Вкоторое ся Братство, зо всѣмъ Войскомъ вписалъ,
И на него Ялмужну значную отказалъ.
С того Гетмана каждый Рыцерь нехъ ся учить,
Якъбы тыжъ мѣль на свѣтѣ тотъ животъ свой кончитъ.
Ото онъ въ Вѣрѣ своей Святой трвалъ статечне,
И ойчины своей боронилъ тыжъ менжне.
И маestностью добре своею шафовалъ,
Не на костки, и карты, и збытки оберталъ.
Але, яко еесь слышалъ, на речи добрыи,
Души его по смерти барзо потребныи.
Видѣль онъ и Львовское Братство, хоть далеко,
Церковь ихъ въ Мѣстѣ надѣлиль, неледаяко:
Суму значную грошій до Брацтва лекговалъ,
А жебы науки тамъ были: пилне жадалъ.
(„Вѣршъ на жалосный погребъ... Сагайдачного“ К. Саковича. Голубевъ, Исторія кiev. дух. акад., I, прилож., 33).

раючи, дбав про неї. Виконати свій тестамент він приручив двом громадським людям: митрополіту Іову Борецькому та своєму наступникові на гетьманстві Олиферові Голубові. Записуючи на Львівське братство гроші, що відказав небіжчик, ці два посмертні відпоручники Сагайдачного кажуть у записові: „Въдомо чинимъ... ижъ мы Іовъ Борецкій... вес-поль изъ Паномъ Олиферомъ гетманомъ и всѣмъ рицерствомъ Войска Его Кор. Милости Запороаского... отъ вѣчно памя-ти и славы несмртелное годного Гегмана... пана Петра Ко-нашевича Сагайдачного... будучи обраны отъ него самого жсонъ и повиннымъ его опекунами и всее худобы и маєт-ности, ведле уподобаня и остатнее воли его, которою въ ду-ховници остатнимъ тестаментомъ запечатовалъ и спорядити велълъ, шафарми и вѣрными диспозиторми...¹⁾). У цьому документі не сказано нічого про те, що саме Сагайдачний одказав жінці, бо це е не тестамент, а запис на Львівське братство, і не тут про це говорить; але було б дивно думати, що Сагайдачний, давши „опекунами“ своїй жінці двох найзначніших людей у краї, разом з тим нічого б їй не від-писав²⁾. Що ж до згаданої звістки Величка: „распорядиль имъніе свое на церкви, на шпиталъ, на школи и монастыръ, кромъ жены своей“, то три останніх підкресленіх слова треба розуміти так: „опріче того, що заставив жінці своїй“.

Згадуючи жінку Сагайдачного в іншому місці, Величко говорить про неї в такому тоні, що не дає ніякої зможи до-гадуватись про якусь неприхильність між нею й чоловіком. Ось його слова: „А Сагайдачного полуумертвого, безъ жадной публъки смирно въ Кіевъ въехавшого, тилко въ дворъ своемъ плачущая встрѣтила и приняла жена его“³⁾.

У тому ж тоні говорять і вірші Касіяна Саковича, ректора шкіл київських у Братстві, складені на „жалосный погребъ Запного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного“:

1) Узято з Ставропігіяльного львівського архіву. Див. „Кіевля-нинъ“, издав. М. Максимовичемъ“, кн. III (М. 1850), 174 – 175.

2) Порівн. слова проф. В. Антоновича: „Въ началѣ слѣдующаго года 10 апрѣля 1622, Сагайдачный скончался въ Кіевѣ, раздѣливъ по завѣщанію свое имущество между женою и братскими школами“. (Исто-рические дѣятели Юго-Западной Россіи, I, 7). .

3) Величко, I, приложенія, 37.

Недивъ Цная Малжонко жеся обливаешъ
Слезами, и отъ жалю праве омдлѣваешъ.
Бось утратила своего Малжонка милого,
Кролю и Постолитой речи зычливого...
Для негося и ты у всѣхъ люд ей была славна,
А теперъ твоя свѣча ясная южъ зъгасла.
Южъ ся съ тобою вѣчне Другъ твой разлучаеть,
Богу тя въпродъ въ опеку, и Войску вручаетъ¹⁾.

Або ось які слова дає автор до уст мертвому Сагайдачному, що ніби прощається з труни зо світом:

„Южъ ся съ тобою нынѣ вѣчне разлучаю:
Дорогая Малжонко, зъ жалемъ тя жегнаю:
В подземный отхожу край тѣломъ почивати,
Хиба ся ажъ на Судѣ будемъ оглядати...
Дай нам Боже зъ собою тамъ ся оглядати...²⁾

Звісно, у тих обставинах, у яких складалися й читалися вірші Саковича, автор не міг казати нічого прикрого ві за-для жінки Сагайдачного, ві за-для самої памяти не-похованого ще гетьмана; але все ж, коли б у подружжя Сагайдачних було таке прикре життя, як натякає д. Каманін, — не наполегав би так Сакович на ширі й любовні між їми почування. І взяті вкупі з усім іншим, вірші цї безперечно нахиляють до тієї думки, що не в житті Сагайдачних треба шукати матеріялу для нашої пісні.

Нічого важного не можна бачити і в другому пункті, що виставляє д. Каманін, а саме, що Анастасія Сагайдачна „не долго вдовствовала по смерти Сагайдачного. Въ 1624 г. она была уже замужемъ за шляхтичемъ Иваномъ Піончи-номъ“³⁾. Що ж тут дивного, що вона через два роки після смерти першого чоловіка стала жінкою другому? Хиба мало й тепер бачимо таких, що живуть добре, люблються, а помре подружжя, то людина находить собі інше? Тоді ж, коли через повсякчасні війни чоловіки ще в молодих літах разу-раз прощаються з життям, вдови мабуть ще частіше

¹⁾ Голубевъ, Ист. кiev. дух. ак., I, прилож., 33—34.

²⁾ Голубевъ, 34—35.

³⁾ Помилка, — треба: Піончинським. Див. Кіевск. Стар. 1892, VII, 118.

йшли вдруге заміж. Так саме нічого надзвичайного не бачимо і в тому факті, що колишня Сагайдачна, а тепер Піончинська, учинила наїзд на добра п. Федора Даровського: це було в ті і пізніші часи такою звичайною річчу навіть серед жіноцтва, що робити з цього якісь выводи про прикру вдачу Анастасії Сагайдачної в подружньому житті нема ніякої змоги¹⁾.

¹⁾ Кажу тут про цю річ через те, що під час суперечок на засіданні Українського Наукового Товариства в Києві з приводу моого докладу на тую ж тему, що й ця розвідка, д. Каманін пояснив цю справу так, що де ж було Сагайдачному вижити з такою жінкою, що навіть „занималась разбоемъ“: перед такою проявою, мовляв, і в великого воїна Сагайдачного „опускались руки“. Супроти такої думки я дозволю собі подати частину характеристики тодішніх жінок, виняту з праці великого знавця взагалі побуту і зокрема шлюбних справ минулих віков на Україні. Ось вона:

„Воля і повноправність української жінки надавали їй характер сили і енергії, невідомий в тих сторонах, де жінка невільницею. Навіть у домашньому життю українська жінка не була тільки господинею, що „сиділа завсіди дома і пряла свою пряжу“, усе, що обходило чоловіків, не було чужим і для жінок. Вирядивши чоловіка на війну, жінка заступала його в орудованню маєтностями і підданими, боронила їх від зліх сусідів, а коли траплялось, що татарин або інший який ворог несподівано впадав у край, вона скликала круг себе слуг — оружних людей, надівала панцир і сміло давала відсіч ворогам, як се не раз чинила, прикладом, слуцька княгиня Настася, що в 1505 і 1506 рр. прогнала татар від Слуцького замку, а в 1508 р. оружною рукою відбила напад Мих. Глинського, що хотів був силоміць узяти її замуж за себе. Було тоді чимало й таких жінок, що відповідно тодішньому своєвольному вікові, ціле життє провадили в безперестанних нападах на сусідські маєтности, водячи за собою не малі „пошти“ оружних людей з гарматами і гаківницями, руйнували чужі замки, самі часто попадали в облогу, не слухали соймових і королівських наказів, коли король посылав проти них повітові рушення, вони й Ім давали відсіч. Оттака була між іншими в XVI ст. на Волині землянка Ганна Барзобагата-Красенська, що за подібні вчинки вакликала на себе декрет баніції, а в XVII ст. була така княгиня Софія Ружинська, що в 1609 р., зібравши пошт в 6000 чолов. кінних і піших, із гарматами, сурмами і розвиненими корогвами, штурмом узяла замочек Князів Корецьких, М. Черемошну, перебила чимало тамошніх міщан і зрабувала їх добро“. (Л. Маячанець. Про шлюб на Україні - Русі в XVI-XVII ст. Л., 1906, стор. 8—9). Див. іще: О. Левицький, Анна-Алоиза, княжна Острожская Кіев. Старина, 1883, XI, 329—332); — Dr Anfoni J., Niewiasty kresowe (W., 1883): Wstęp i далі біографії згаданої Борзобагатої-Красенської та ін. По правді каже автор про ті часи: „Szano-

Таким робом усе, що ми знаємо про життя Сагайдачного з жінкою, не дає нам ніякого права списаву в пісні історію тулити до гетьмана Сагайдачного; уся пісня, на мою думку, говорить зовсім не про його і не про Михайла Дорошенка.

Того самого 1901-го року, якого надруковано розвідку д. Каманіна, проф. В. Перетц оповістив друком новий варіант пісні про Дорошенка й Сагайдачного. Він знайшов його в писаному польським алфавитом рукописові, датованому 1713-м роком, але складеному може й трохи раніш¹⁾.

Ось її текст:

Hoy na hory żęcy znut,
da dołom dołom da dolinoiu kozaki idut.
Meże niemi try Hetmany,
szto wedut woysko zaporoske dolinami.
Odyn Hetman Doroszeńko,
szto wedet woysko zaporyskie choroszenko.
Drugi Hetman Sachaydacznik,
szto shubiw trysta kozakow, zły nieobacznik.
Treci Hetman Drohozdenko,
szto wedet woysko Moskowskie borozdenko.
Idut Lachy dorohami:
zakryczuc, kliknuc wam „Pomay boch“ za horami

waliśmy białołowę o tyle, o ile nam siłą nie tylko moralną, ale i fizyczną zaimponować mogła. Matrona rezolutna zaznawała więcej miru, łatwo znajdowała stronników, ogólnie patrzyła pobłażliwie na jej wybryki. Młodą jednak dziewczynę tractowano z pewnym lekceważeniem" і т. д. (Wstęp, 6).

Серед такого громадянства вчинки такі, як пані Сагайдачної-Піончинської не то не були нічим дивним, а хиба могли привабити до неї.

¹⁾ В. Перетцъ. Замѣтки и материалы для истории пѣсни въ Россіи—у „Ізвѣстіяхъ Отдѣленія Русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ 1901 г.“ Тома VI-го кн. 2. Рукопис належить Імперат. Публичн. Бібліотеці, з збірки Залуського, у каталозі позначений: „Rudnickiego Domin. wiersze rózne, i niektóre pieśni na noty położone“, 56 карток у чвертку довгастого нотного формату. Вирши її пісні українські, записані польським алфавитом, і польські. „Согласно датѣ на л. 29“, — каже проф. Перетц — „можно относить составление сборника по времени около 1713 г.“. але пісні записано не однаковим письмом, а найменше чотирма, — через те можно думати, що збірка ця почала складати ся раніше за 1713-й рік.

Pomahać Boch kozaczenkom,
sztob odkryknuli da z samopałow Laszenkom.(83).

Видимо — це та сама пісня, що й у Максимовича: на це показує метр¹⁾, деякі рифми і почести зміст.

Зважаючи на те, що текст цей читається трудніше, віж текст Максимовича, і що в йому історичні риси менше затерто, я вважаю його за давніший од Максимовичевого і безумовно близчим до первісного, початкового тексту.

Що ж бачимо в йому про Сагайдачного?

Історії з жінкою нема зовсім, замісць чотирьох куплетів, присвячених Сагайдачному в пізнішому варіанті, тут маемо тільки оде:

Drugi Hetman Sachaydacznik,
szto shubiw trysta kozakow, zły nieobacznik.

Перше, що ми тут помічаемо, — те, що „Сагайдачник“ іде вже не позад війська, а посередині, або може й зовсім окремо від двох других гетьманів. Це зовсім руйнує думку д. Каманіна, ніби варіант Максимовича, поставивши Сагайдачного позад війська, тим вказує історичний факт, що Сагайдачний іхав до Хотина позад свого війська, забарившися в Варшаві.

I варіант проф. Перетца зве „Сагайдачника“ необачним, але з іншої причини: „shubiw trysta kozakow“. З біографії Сагайдачного ми такого факту не знаємо, не знаходимо його і в тому випадкові під час хотинського походу, до якого (випадку) д. Каманін прикладає пісню. Яків Собеський так описує цю подію, мов би Сагайдачний був сам тоді, як зблукав ся, і не видко, щоб там кого небудь під той випадок убито²⁾, та він назустріч козакам і поїхав не з ко-

¹⁾ У співі мусило бути так:

Гой на горі женці жнуть,
Ца долом, долом,
[Долом] да долиною
Козаки йдуть.

Меже ними три гетьмани,
Што ведут військо,
[Військо] запорозьке
Долинами.

²⁾ Мемуары, II, 64.

зацьким, а з польським військом¹⁾,—через те, коли б на-
віть він і не сам був, як наскочив на турків, — все ж він
не міг „згубити триста козаків“, коли цих козаків з ім
не було.

Нарешті — треба завважити ще от що. „Гетьман“ на-
зивається тут не „Сагайдачним“, а „сагайдачником“. Са-
гайдачник — то чоловік, що робить сагайдаки, назвище ре-
месника²⁾; звичайно, можна так назвати й того, що носить
сагайдак. Попереду я навів уривок з передмови Бодянського
до козацького реестру 1649 р. і звідтіля видно, що прізвище „Сагайдачний“ було поширене серед козацького війська.
При такій його популярності, як би герой нашої пісні
справді його мав, — було б дивно, як би його перекрутили
на „сагайдачник“, а надто коли б цим героем був такий
уславлений чоловік, як гетьман Петро Коняшевич Сагайдач-
ний. Більше підстав думати, що це прізвище „сагайдачник“
просто приложили через щось до якогось зовсім іншого
чоловіка.

Таким робом усе це, взяте вкупі, впевняє нас, що піс-
ня і в варіанті проф. Перетца не дає віяких підстав до
того, щоб прикладти її до вславленного гетьмана.

Але варіант цей дуже важкий однією річчу: третій
„гетьман“ називається в ій „Drohozdenko“. Прізвище „Дро-
гозденко“ для української мови чудне і не зрозуміле, але
досить проспівати куплет

Treci Hetman Drohozdenko
szto wedet woysko
[woysko] Moskowskie,
borozdenko

на відомий голос цієї пісні, щоб зразу ж побачити, що спів-
ний ритм зробив „Дрогозденка“ з „Дроозденка“. Таким ро-
бом третій гетьман був „Дроозденко“.

В історії відомо це прізвище, маємо навіть двох Дро-
зденків. Один, брацлавський сотник, грав незначну роль під

¹⁾ „Ходкевичъ... отправиль его за Днѣстръ на встрѣчу козакамъ,
съ двумя легкими хоругвями въ сопровождениі Молодецкаго, родствен-
ника Любомирскихъ“. Ibid., 60.

²⁾ Див. вірші Климентієві: „О сагайдачникахъ, что сагайдаки
(або тежъ по-простій мовячи) луки робятъ козацкие“. (Основа, 1861,
I, 212).

час, як скинуто Брюховецького з гетьманства (1668); те, що ми про його знаємо¹⁾, не дає змоги прикладати до його нашу пісню. Другий Дрозденко (Дрозд) нам цікавіший.

Це було 1665 р. На лівобічній Україні гетьманував Брюховецький, на правобічній Тетеря, польський прихильник. Народ його не любив, не хотів бути під Польщею і раз-у-раз повставав. Лютий ворог українцям, Чарнецький ходив з польським військом і карав повстанців. Але він умер, і повстання вибухло з більшою силою. Народ збірався ватагами, вибірав собі отаманів, що звалися полковниками, та й бився з поляками. З отаких отаманів був і Дрозденко, брацлавський полковник, що мав тисячі зо три війська, досить дикого гультяйства, незгіршого за свого полковника, що не тільки воював з поляками, але й грабував своїх. По весні Дрозденко під Брацлавом побив добре Тетеря. Той положив булаву. Тоді повиступали охочі за неї вхопити ся.

Перший, такий самий, як і Дрозденко, був Степан Опара, що звав себе ведмедівським полковником. Злигався з татарами, що були тоді на Вкраїні, оповістив себе гетьманом. Але й Дрозденкови хотіло ся того ж і він виступив ворогом Опарі. Та третій кандидат на гетьманство був видніший за іх обох. Це був черкаський полковник і генеральний осавула в Тетері Петро Дорошенко. Кожен з трьох претендентів мав своє військо.

Переважив Дорошенко. Опару скинуто і одвезено до короля в тюрму. Опарине військо приняло Петра Дорошенка за гетьмана.

Але звичайно — Дрозденко на те не міг пристати: він же сам хотів би бути гетьманом. Що правда, — він досі робив ніби з під руки в лівобічного гетьмана Брюховецького, нахиляючи правобічні городи під царську руку, але тепер не од того був, щоб і самому гетьманувати. І він, як каже літописець, „контрував з Дорошенком“ і навіть „чрезъ сердюка одного, на стражи у Дорошенка бывшого, викраль былъ булаву Дорошенкову“²⁾.

¹⁾ Величко, II, 163.—Костомаровъ, Руина, 213.

²⁾ Величко, II, 136.

Та на тому не перестало. На Поліссі виступив знову третій претендент: овруцький полковник, як він себе звав, або „гультай н'якійсь“, як зве його Самовидець, — Децик. Він назавав ся гетьманом і „усе Полъся спустошивъ“.

Дорошенко мусив бороти ся і з Дрозденком, і з Дециком. Боротьба була ще гірша тим, що Дрозденкови допомагав, хоч і погано, гетьман з московського боку. Нарешті Дорошенко таки взяв Дрозденка в Брацлаві, а потім вигнав Децика на лівий бік Дніпра¹⁾.

Таким робом прізвища Дрозденка й Дорошенка Петра поєднали ся в нашій історії так, що коли в пісні говорить ся про Дрозденка й Дорошенка разом, то вже цей Дорошечко ледві чи буде хто інший, як гетьман Петро. Тим самим дієть ся й те, що згаданий у пісні „сагайдачник“ ніяким чином не може бути гетьманом Петром Сагайдачним. Але хто ж він був?

Коли датувати описану в пісні подію 1665 роком, то це міг бути третій претендент на гетьманську булаву. Таким третім у цій боротьбі за неї був спершу Степан Опара, а після його — „гультай н'якійсь“, що назавав ся гетьманом і усе „Полъся спустошивъ“, — Децик. У пісні про „сагайдачника“ говорить ся тільки що він „shubiw trysta kozakow“; в історії нам невідомо ні про Опару, ні про Децика такого спеціально вказаного факту. Але, звісно, документи чи літописи могли й не занотувати тієї подробиці, яка здала ся інтересною авторови пісні, — неможливого в цьому нічого нема. Що ж до самого факту, то і Опара і Децик під час боротьби за гетьманство стільки „губили козаків“, що могли „згубити“ й спеціально триста — при якійсь нагоді.

У пісні про всіх трьох „гетьманів“ говорить ся, що вони ведуть „woysko zaporoskie“. Термін „запорозький“ ужито тут у тому значенні, що і в гетьманському титулі, де писано: „гетманъ войска запорозкого“, то б то слово це значить не те, що військо було спеціально з Запоріжжя, а тільки, що воно було козацьке. Таким робом усі три „геть-

¹⁾ Подробиці всіх цих авантюр див.: „Лѣтопись Самовидца“ (київ. вид.), 88—90, 264, 265; — Грабянка, 188, 189, 270; — Сборник лѣтописей, 23, 24; — Величко, II, 89, 135—136; — Jerlicz, II, 106—107; — Костомаровъ, Руина, 76—94, та інш.

мани" ідуть з козацьким військом — і справді всі три претенденти на гетьманство мали його. Але далі вже говорить ся, що Дрозденко „wedet woysko Moskowskie“. Виходить ніби суперечність. Але це так тільки здається ся. Річ в тому, що Дрозденко виступав як московський підданий і підхилився до городів під царську руку, — автор пісні мав через те підстави назвати його військо разом і „запорозьким“, і „московським“. Пояснене таким способом, це місце в пісні дає ще новий довід до того, що пісня говорить справді про гетьмана Петра Дорошенка і його боротьбу з двома іншими претендентами.

Є в пісні ще одна подробиця, що трохи показує на той же час. Кінець пісні такий:

Idut Lachy dorohami:
zakryuczuc, kliknuc wam „Pomay Boch“ za horami;
Pomahay Boch kozaczenkom,
sztob odkryknuli da z samopałow Laszenkom.

Доладу не роaberеш становища. Видко тільки, що ляхи кудись ідуть і кричать козакам: „помагай Бог!“ Це привітання може мати тут значення звичайної формули прощання, як от „бувай здоров“, або що, але не справжнього бажання божої помочі од прихильних ляхів; що між ними й козаками прихильності не було, видно з того, що пісня зараз же бажає, щоб козаки відповіли ляхам кулями з самопалів.

Я вже згадував, що польське військо ходило тоді по Україні, караючи повстанців. Але саме в той-же час король Ян-Казимир засварився з коронним маршалом Юрієм Любомирським, дійшло до військової справи, і король звелів польському військови вертати ся з України в Польщу¹⁾. Таким чином саме в той час, про який говорить, на мою думку, наша пісня, „ляхи“ справді йшли з України і козаки справді могли мати бажання послати їм навадогінці кілька добрих куль з самопалів.

Таким робом варіант проф. Перетца безперечно говорить про гетьмана Петра Дорошенка і брацлавського Дрозденка, а всі інші подробиці, що маємо в пісні, не супере-

¹⁾ Костомаровъ, Руина, 84.

чуть тому, щоб пристосувати її до боротьби трьох претендентів на гетьманство, боротьби, що відбула ся 1665 року і скінчила ся Дорошенковою перевагою.

Нам лишається ся ще поглянути на літературну історію нашої пісні.

Найдавніший її варіант маемо в рукопису 1713 року. Форма цього варіанту не є формою українських народніх пісень і більше наближається ся до форми писаної поезії¹⁾. Маемо варіант не з народніх уст, а з рукопису, з збірки віршованих речей безперечно писаної, а не устної літератури. Усе це дає нам підстави думати, що початковий текст цього твору склав ся серед письменних людей, а не серед народніх мас. Але 1713 року ці вірші вже положено було на голос, іх уже співано. Ми маемо право сказати це не через те тільки, що збірка, звідки їх знаємо, є збіркою речей, здебільшого положених на ноти, а також і через те, що в тексті стоїть там не „Дрозденко“, а „Drohozenko“ — така форма могла появити ся тільки через співання.

Та у всякому разі варіант цей в устах співців до нас не дійшов, до нашого часу дожила ця пісня в іншій редакції — у тій, яку ми знаємо з книги Максимовича.

Що цей варіант був на при кінці XVIII в. популярний — на це ми маемо свідоцтва у Котляревського: пісня про Сагайдачного згадується вже в першому виданні „Енеїди“ (у III пісні), а що це була саме наша пісня, видно з двох пізніших згадок Котляревського у IV та VI піснях поеми²⁾. Однак згадки Котляревського не дають нам мате-

¹⁾ Уже як ця стаття друкувала ся, автор одібрав од відомого зневажлювача віршу академіка Ф. Є. Корша листа, в якому високоповажаний академік теж цілком висловлюється за те, що в ґрунті віршової форми нашої пісні положено польський вірш, трохи змінений під пером українського автора. Складаю на цьому місці мою найщирішу подяку Ф. Є. Коршеві за його цінні уваги про цю справу.

²⁾ Описуючи троянські співи, Котляревський каже:

Да сидя люлечки курили
І курникали пісеньки:
Козацькі гарні запорожські,
А які знали, то й московські

ріялу, щоб одповісти на питання: де саме була популярна ця пісня, — чи серед української интелігенції, чи серед народу. Того-ж року, що й збірка Максимовича з нашою піснею (1827), І. Кулжинський видав свою „Малоросійську деревню“ і там росказує, що він не міг досягти того, щоб якому заспівали на селі пісню про Сагайдачного¹⁾.

Коли ми поглянемо на відомі нам варіянти Максимовичевої пісні, то побачимо, що всіх їх три: два у Чубинського²⁾ та один у Головацького.

Під першим варіянтом Чубинського вказано: „Изъ Рук. сборн. П. А. Кулиша“. Чи записав цю пісню Куліш з народніх уст, чи просто виписав до свого зшитку звідкілья — невідомо. У першому томі „Трудовъ“ Чубинського надруковано ще матеріали з тієї ж рукописної збірки Кулиша — все це речі зовсім не народні, вірші релігійного змісту³⁾. Може бути, що й пісня про Дорошенка та Сагайдачного не є записом з народніх уст. До того ж Кулішів варіант є властиво те самісіньке, що й варіант Максимовича — перемінено тільки три слова⁴⁾. Другий варіант Чубинського щідписано: „Новицкій“. У передмові до І тому

Вигадували бриденьки.

Про Сагайдачного співали...

(Див. видання 1798 р., част. III, стор. 4, строфи 2 — 3).

В іншому місці:

Цекул Пренестський коваленко
В Латію з віськом так же пхавсь ;
Так Сагайдачний з Дорошенком
Козацьким віськом величавсь.

(Видання 1809 р., част. IV, стор. 43).

Нарешті в VI частині, строфа 4:

Ось як богинь я укараю :
Пошли вас в Запорожську Січ ;
Там ваших каверз не вважають,
Жінок там на тютюн міняють,
Вдень пяні сплять, а крадуть вніч.

1) Цо правда — він прохав про це дівчат, і вони вимовлялись ніби тим, що це не дівоцька пісня. (Див. „Малоросс. деревня“, 121 — 122). Але ж відомо, що дівчата співають і не самих дівоцьких пісень.

2) Труды, V, 958 — 959, № 45.

3) Див. стор. 163 — 166, 172, 176 — 181.

4) У рядку 7-му замісць „Веде“ стоїть „Військо“, у 19-му замісць „мою“ — „тютюн“, у 27-му зам. „потягнем“ — „закурим“.

„Трудовъ“ читаемо про І. Новицького: „имъ-же сообщено въ распоряженіе экспедиції болѣе 5,000 пѣсень (считая въ томъ числѣ и варіянты), собранныхъ имъ и доставленныхъ ему разными лицами“¹⁾. Знову цілком невідомо ні хто, ні від кого записав варіант. А тим часом текст його — знов таки це текст Максимовича з двома маленькими відмінами, тільки що спереду притулено до його зовсім механично новий початок²⁾.

Усе це примушує думати, що обидва варіянти Чубинського просто йдуть од друкованого Максимовичевого тексту: у Куліша цей текст трохи поправлений, у Новицького — попсований.

Найдалі від Максимовича стоїть варіант Головацького. Ось він:

Ой на горі женці жнутъ,
А по під горою, по під зеленою
Козаки йдуть.

Поперед пан Хоронжий ідет,
Чорним кониченьком, чорним вороненським,
Сильной, дужой.

По середині Кисильо пан ідет,
Чорним кониченьком, чорним вороненським,
Сильной, дужой.

А на задї Сагайдачний ідет,
Що проміняв жонку за тютюн за люльку,
Злий, небачний.

¹⁾ Чубинскій, Труды, I, Предисл., XV.

²⁾ Рядок 3-ї так: „Ta по-під крутою“, ряд. 9-ї зам. „По середині“ — „А за ним іде“. Початок же притулено такий:

Ой по горі та дубина,
А в долині та ліщина,
Ой там моя мила конопельки брала,
Заблудила.
Ой на горі да женці жнутъ,
А в долині косарі жнутъ,
А по-під горою і т. д.

Далі все так, як у Максимовича, опріche згаданого. Не трудно побачити, що додані рядки (всі їх тут підкреслено) зовсім механично причеплені з початку пісні, змістом до неї не тулють ся, ламають, қалічуть її форму і дають такі недобри вислови, як „косарі жнутъ“.

„Ах верни ся, Сагайдачний,
 Ах, верни ся, злий, небачний,
 Возьми собі жонку, верни мені люльку,
 Нездобачний“.

„Мені твоя жонка не ладит ся
 Козак у дорозі,
 При дорозі люлька
 Знадобиг ся.

Як кто в лісі обізвет ся,
 Я викрешу вогню,
 Люльку закурю,
 Не журю ся“¹⁾.

Варіант дуже попсований і що до змісту, і що до форми віршової, і що до мови: покалічено слова (небачний, нездобачний), двом прикметникам надано московську форму (сильной, дужой), утулено двічі „ах“, чуже вкраїнській народній поезії. Усе це вкінчі показує, що пісню взято не з народніх уст, а вписано з якого рукопису або принайманні перенято від письменного чоловіка. Відомо ж, що в Головацького багато е взято з рукописів або від письменників людей, — мабуть і цей варіант саме такої породи.

До цього всього треба додати, що й Максимович, перший друкуючи цю пісню, нічого не каже про те, звідки він її взяв.

Таким робом, поки що не маємо доводів того, що пісня ця поширенна була серед народніх мас, хоч її маршовий ритм натякає, що вона могла вживати ся серед козацтва.

Я вже казав, що ми не маємо ні одного варіанту тексту того типу, що знайшов у рукопису проф. Перетц. Варіант же Максимовича дуже відрізняється від рукописного тим, що він викидає зовсім другу половину пісні, викидає Дроозденка, з сагайдачника робить Сагайдачного і замісто загадки про триста згублених козаків становить гумористичну історію з промінняною жінкою.

Історію цю причеплено до пісні зовсім механично і з її змістом власне нічим не звязано. Епізод цей так дуже ви-

¹⁾ Головацький, Народные пѣсни галицкой и угорской Руси, I, 26, № 21.

ростає, що бере чотирі куплети з сєми і заслоняє собою все інше в пісні. Таким робом пісня втрачає ту єдність героя і акції, які такі характерні для народної пісні.

Змістом своїм історія з промінняною жінкою нагадує нам усікі мандровані сюжети, що раз-у-раз вештають ся з писаної літератури до устної народної і навпаки, хоч ми й не можемо показати паралелів до цієї теми¹⁾. Тоном своїм ця історія найбільше підходить до наших старих гумористичних віршів, витвору бурсацько-бакаллярської музи, що так добре вміла виставляти в гумористичному вбранні найповажніші особи й події. Може бути, що й склав ся цей епізод саме в тих гуртах, де компонували ся ті вірші. Якого Сагайдачного розумів тут автор чи автори епізоду, — трудно сказати. Може бути, що кружляв у нас тоді анекдот про якогось іншого Сагайдачного, що міняв ніби то жінку, може автор епізоду розумів і гетьмана Петра Конашевича. Як що цей варіант пісні виробляв ся десь у XVIII-му віці²⁾, коли жива пам'ять про гетьманів Сагайдачного й Дорошенка вже зникла, — дуже легко могло стати ся, що якийсь вихованець мандрованої бакаллярської музи, доточуючи до пісні сміховину про промінняну жінку, думав, що мова тут про гетьмана Конашевича³⁾. Та як би там не було, у всікому разі в епізоді цьому нема нічого історичного і до

¹⁾ Коли не рахувати таких далеких, як історія з проданою жінкою в казках на тему: краще біду зазнати замолоду, віж на старість (літературу теми див. у моєму „Отзывъ о сочинении А. Н. Малини: „Сборникъ материаловъ по малорусскому фольклору“... Отд. оттискъ изъ „Отчета о первомъ присуждении премій им. Н. В. Гоголя“ Академії Наук, стор. 40) або історія з „Тисяча й однієї ночі“ про Алі-Нур ед-Діна і прекрасну Маріям (див. німецьке видання М. Генінга, т. XV, стор. 5 і далі).

²⁾ Рукописний варіант 1713 р. кострубатий і важкий формою, варіант типу Максимовича вже легенький і вишліхтуваний, — значить він пізніший результат пробування пісні проміж людьми.

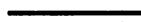
³⁾ По всіх літературах можна знайти багато прикладів того, як письменники, беручи теми з минулого життя, зводили докупи людей, що жили зовсім не в один час. Щоб не заставати ся без прикладу з українського письменства, нагадаю, як Костомаров у своєму „Саві Чалому“ заставляє цього гайдамаку XVIII в. розмовляти з Остряницею, що жив у XVII в. „Въ февральѣ 1838 г.“ — каже Костомаров у своїй автобіографії, — „я... въ теченіе трехъ недѣль сотворилъ „Саву Чалому“...“

справжнього гетьмана Сагайдачного він так саме притуляється, як і до кожного іншого.

Зводючи докупи все сказане, можна про нашу пісню думати так:

Форма її показує, що складено пісню не серед народних мас, а вийшла вона з під пера письменного чоловіка. Чи вона з гурту цих письменних людей перешла потім до широкого вживання народнього, — ми не знаємо. Однаке все ж вона припала до вподоби досить великому колови людей, співала ся серед його довго і дожила до нашого часу. Найближчим до початкової редакції її треба вважати текст зо згаданого рукопису 1718-го року. Він показує, що пісня ця говорить про гетьмана Петра Дорошенка і його конкурента в справі добування гетьманства — Дрозденка, то б то — про події 1665 р. Треба думати, що й складено цю віршу-пісню десь скоро після цих подій, коли ще всі їх памятали. Мабуть уже геть пізвіше, десь у XVIII в., як події ці затерлися в живій памяті людській і ймення та натяки первісної редакції перестали вже бути аrozумілыми співцям, — одпала друга половина пісні і замісць неї притулив ся гумористичний епізод про якогось Сагайдачного, що проміняв жінку. Епізод цей однаке нічим не стосується до вславленого гетьмана Петра Конопкевича Сагайдачного.

1907.

лого“, взявши содеряніе изъ известной народной пѣсни, но сдѣлалъ большую историческую ошибку, произвольно отнесши событие, воспѣваемое въ этой пѣснѣ, къ первой половинѣ XVII в.“ (Литературное наслѣдие, 31). И въ нашъ часъ вѣдомый драматург Карпенко-Карий історію зъ Бондарівною і паномъ Каньовскимъ перекинувъ зъ XVIII в. ажъ на початокъ повстанія Богдана Хмельницкаго.